

De professionellas makt över pensionärerna

Ingalill Eriksson

I en professionaliseringsprocess ligger alltid mak- tens faror på lut. Yrkesgrupper kan frestas att mer se till sina egna intressen än till sin klient- grupps. En allmän professionalisering är på gång i samhället. Detta har redan lett till revirstrider. Svarte Petter-effekten – att ingen vill utföra vissa uppgifter – och Vilda Västern-effekten – att alla slåss om att få göra vissa attraktiva uppgifter – är något som vi måste se upp med och bilda motstrategier mot. Avprofessionalisering och stärkning av pensionärsintressen är sådana mot- strategier.

Ingalill Eriksson är fr dr i sociologi och universi- tetslektor vid högskolan i Sundsvall/Härnösand.

Makt och profession

Mitt syfte är här att ta fasta på två mycket vanliga och centrala begrepp inom samhällsvetenskaplig forsk- ning och dessutom se på sambandet dem emellan. Det kommer att handla om *makt* och om *professioner* eller *professionalism*. De konkreta exemplen är före- trädesvis hämtade från äldreomsorgens fält, hem- tjänst och dagcentralsverksamhet. Jag kommer att ta fram mina egna erfarenheter och resultat från empi- riska undersökningar genomförda inom denna del av socialt arbete.

Den kände filosofen och tänkaren Bertrand Russell menade att *makt* är ett lika fundamentalt begrepp för socialvetenskapen som *energin* är inom fysiken (1). De flesta människor har en intuitiv förståelse för vad makt är. Man associerar till styrka, ledarskap, kon- troll eller till specifika roller: tyrannen, diktatorn, kungen, generalen eller slaven, den menige. Makt blir till något oönskat, något onormalt, som helst bör ut- plånas. Men det som Russel menar, och som man idag tar fasta på mer och mer i forskningen, är att makt genomsyrar alla sociala relationer och i den meningen är något helt normalt och omöjligt att "få

bort". Så länge mänskligheten existerar, kommer människans sociala relationer att inbegripa maktrela- tioner.¹

Bertrand Russells jämförelse mellan *energi* inom fysiken och *makt* inom socialvetenskapen är träffan- de på flera sätt. Vi kan tala om ett *maktens kraftfält*, där det finns spänningar mellan olika människor. Spänningarna handlar om att social ojämlikhet och olika människors frihet/ofrihet konserveras eller för- ändras. Maktens kraftfält kan studeras i familjen, inom arbetsorganisationen, på sjukhuset eller läkar- mottagningen.

Det andra begreppet, professionalismen, yrkesmä- sgheten, har avhandlats mycket i forskningssamman- hang, bland annat inom organisationsteorin. Vilka är de gamla och nya professionella grupperna och vad är kännetecknande för dem?²

Vissa professionella grupper möter pensionärer inom kommunal och landstingskommunal äldreom- sorg. Maktens kraftfält kring pensionärerna kanske till och med är präglat av professionella grupper. Syf- tet med denna artikel är att utreda hur professionalis- men hör samman med makten. *Har de professionella grupperna makt över pensionärerna?*

Hur ser utvecklingen ut i framtiden? Vad säger forskningen om makt och forskningen om professio-

¹ Michel Foucault är den franske och just nu flitigt studerade maktteoretikern. Han har en liknande syn på makten som Russel, i den meningen att makt ses som genomsyrande alla sociala relationer. Se vidare Foucault, M, Viljan att veta, Sexualitetens historia I. Gidlunds, 1980.

²Brante, T, Sociologiska föreställningar och professioner, Ur Bergryd (red), Den sociologiska fantasin – teorier om sam-hället, Rabén & Sjögren, 1987.

Brante citerar organisationsteoretikern Charles Perrow, som kallar den professionelle för *organisationsteorins prima- donna*. Få har avhandlats med en sådan intensitet, uthållighet och kärlek som den professionelle. En förklaring kan vara att forskarna själva hör till gruppen professionella och att deras skrivande i själva verket handlar om dem själva och den egna framtiden.

Just nu ser vi i det svenska samhället tydliga tendenser till att allt fler yrkesgrupper förankrar sitt yrkeskunnande i vetenskapliga termer, nya akademiska discipliner uppstår.

naliseringsen i samhället? Låt oss börja med det senare begreppet, professionalisering, för att sedan komma in på maktfrågan.

Professionalisering och professionsforskning

En fortgående professionalisering hör samman med samhällsutvecklingen. Yrken uppstår, då arbeten som tidigare varit oavlönade blir avlönade eller kommer in i marknadsekonomi på annat sätt. Idag talar vi om idrottsmän som blir "proffs" i denna mening, då de börjar få betalt för sitt idrottsutövande.

Professionaliseringen innebär att antalet yrken växer. Arbetsdelningen och specialiseringen fortgår. Inom hälso- och socialsektorn är denna ökning anmärkningsvärd. Vem hade hört talas om ett arbetsterapibiträde eller en alkoholinformatör för 50 år sedan?

Yrkesgrupperna får specialutbildningar och examina, som berättigar till att utföra yrket. Enligt en definition på professionalisering innebär denna process ett "förvetenskapligande" av olika praktiker. Just nu ser vi i det svenska samhället tydliga tendenser till att allt fler yrkesgrupper förankrar sitt yrkeskunnande i vetenskapliga termer, nya akademiska discipliner uppstår (socialt arbete och omvårdnadsforskning är näraliggande exempel), etc. Vardagsvetande kläs i vetenskaplig dräkt i takt med professionaliseringen och yrkesgruppernas formering.¹ I och med vetenskapliggörandet, tillägnar sig de nya professionella grupperna ett visst *språk*.

Sammanfattningsvis innebär professionaliseringen

utifrån ett *samhällsperspektiv* att allt fler arbeten dras in på marknaden, en arbetsdelning och specialisering sker där ständigt nya yrken definieras och att kunskaperna vetenskapliggörs.

Professionaliseringen kan även ses på grupp- och individnivå och betyder då att en *yrkesgrupp* definieras och stärks. Det går att historiskt följa en viss yrkesgrupp och studera hur gruppen professionaliseras eller professionaliserar sig i en viss riktning. Sjuksköterskor, socialsekreterare, fritidsledare, hemtjänstassistenter är exempel på grupper med olika historisk utveckling bakom sig.

Vidare kan vi självklart följa processen ur *individperspektiv*. En människa som växer upp i ett visst samhälle, går i den obligatoriska och i den senare valda utbildningen, hamnar i ett yrke, som i sin tur befinner sig i en viss utvecklingsprocess, kan sägas professionalisera sig. Professionaliseringen gäller honom eller henne som person. Vi talar om enskilda socialsekreterare och människor inom äldreomsorgen som får en mer och mer professionell hållning i sitt vardagliga utövande.

Inom *professionsforskningen* kan man särskilja två olika linjer, som Thomas Brante valt att kalla "*naivismen*" respektive "*cynismen*". Det naiva i "naivismen" är att man analyserar de professionella gruppernas framväxt enbart i termer av samhällets behov, det allmännas bästa etc. Det är ett samhälle i harmoni.

Det cyniska i "cynismen" är att man ser hur enskilda individer och grupper i professionaliseringsprocessen framhäver sina egna intressen, ofta på bekostnad av andras. Historien tolkas i termer av en serie *stängningar* och *monopolisering av möjligheter*. Yrkesgrupper och olika individer rycker åt sig privilegier i professionens namn och med hjälp av den professionella ideologin. Uteslutning av andra blir väsentlig. Enligt "cynismen" kan professionella grupper gå så långt att de själva skapar och vidmakthåller de problem de är specialister på att lösa.

Brante menar att båda traditionerna inom professionsforskningen består av missvisande generaliseringar. Det finns ingen allomfattande formel, som fångar hela komplexet.¹

Staffan Selander, pedagog, har använt sig av begreppen *struktur* och *strategi* för att samtidigt kunna analysera samhällets behov av vissa kompetenser och

¹ Gesser, B, Utbildning, Jämlikhet, Arbetsdelning, Arkivs förlag, 1985. Det finns hel *ideologi* kring professionaliseringen som ingår i synen på det *moderna samhället*. Värdet av vetenskapen betonas, liksom framväxten av professionella grupper. De professionella grupperna blir bärare av *vetenskapen* och en ny säker *moral*. Se vidare Bertilsson, Slaget om det moderna, Symposion, 1987.

olika individers och grupper strävanden för att överleva och framhäva sina egna intressen. (2) Med denna kombination, hamnar vi varken i naivismen eller cynismen. Jag kommer nu att ta upp yrkeskampen inom det sociala fältet i dess termer och då använda mig av två metaforer.

Vilda västern och Svarte Petter – några metaforer i yrkeskampen

Samhällsstrukturen ger upphov till olika territorier, potentiellt yrkesmässiga, som skilda grupper och individer utformar strategier för att erövra och senare bevaka. Välfärdsstaten är en del i samhällsstrukturen och vi känner alla till hur behov upptäcks och formuleras, inte minst inom den sociala sektorn och hälsosektorn. Tillsammans har dessa sektorer vuxit enormt, men samtidigt styckats upp i allt fler delar.

Låt oss göra en historisk tillbakablick för att åskådliggöra processen där nya socialarbetar-territorier öppnar sig genom samhällets struktur.

Vilka yrken fanns det inom social- och hälsosektorn för 100 år sedan? I en förteckning över yrken i mantalslängderna i Sundsvalls stad 1888 letar jag på s..so.. och finner endast ett yrke; sockerbagare. Sockerbagar-gesäll och sockerbageriarbetare står också som yrkesbeteckning, men inte socialassistent el dyl. Sköterska, barnhemsföreståndare, fångförare och syssloman finns med i de lokala mantalslängderna från 1888, men mycket få människor är sysselsatta inom dessa yrken. (3)

I en presentation av yrken som främst riktar sig till unga arbetssökande människor 1988, finns bland annat följande yrken inom "socialt arbete" och "hälso- och sjukvård" (4):

socialsekreterare, kurator, familjerådgivare, invandrarkonsulent, flyktingsamordnare, personalkonsulent, barnskötare, dagbarnvårdare, barnvårdare,

fritidsledare, behandlingsassistent och föreståndare vid hem för vård eller boende, vårdare/ behandlingsassistent inom kriminalvården, vårdbiträde, hemtjänstassistent, föreståndare, arbetsterapibiträde och sysselsättningshandledare inom äldre- och handikappsomsorgen, vårdare och föreståndare inom vården av psykiskt utvecklingsstörda, psykolog, psykoterapeut, personaltjänsteman, personaladministratör, arbetsförmedlingstjänsteman, arbetskonsulent, sjuksköterska (med olika specialistgrenar), sjukvårdsbiträde, skötare, undersköterska, sjukgymnastikbiträde, läkare (med olika specialistgrenar), logoped, hörselvårdsassistent, fotvårdsspecialist, dietist, sjukgymnast, arbetsterapeut, tandsköterska, tandhygienist, tandläkare, ambulansförare, apotekare, receptarie, veterinär.

Sockerbagare finns inte som yrkesområde 1988.

Selander skriver om att tillkomsten av ett nytt territorium ger upphov till att grupper och individer "reser västerut", som i en prärieavn, för nyfiket undersökande och med exploateringsdrömmar i bagaget. Nästa steg är att slå sig ner, bygga ett hus eller en ranch. En viktig uppgift blir sedan att bevaka det som byggts upp.

Professionaliseringen blir genom metaforen lika spännande som ett vilda västern äventyr, inbegripet revolverdragningen mot eventuella fiender. Nya områden öppnas, främst för redan etablerade att konkurrera om. Nya och gamla revirstrider blir kännbara för involverade människor, men också för utomstående eller nykomlingar på arbetsmarknaden. Vem skall bli alkoholinformatör? Den utbildade informatören eller den som har vana och utbildning för arbete med missbrukare? Skall social service linje vara mer meriterande för fritidsarbetare bland pensionärer än fritidsledarutbildning? Eller är det socioterapeuternas område?

Det förekommer alltså yrkesmässiga revirstrider, som handlar om att erövra mark. Marken kan bestå i ett territorium som räcker för definition av ett helt nytt specialistyrke. Revirstrider har förekommit i samband med framväxten av flera specialistyrken, nämnda ovan. Revirstrider handlar också om att få utföra angelägna arbetsuppgifter. En av flera yrkes-

¹ Brante, aa. Brante vill själv gå vidare genom att se profession som ett *relationellt* begrepp. Det måste alltid finnas en grupp avnämare som tillerkänner yrkesgrupperna deras status. De professionella är beroende av andras erkännande. I framtiden kommer avnämarna att mer göra anspråk på en viss produkt, även inom offentlig sektor och därmed vara med och forma professionerna. Brante öppnar här på ett intressant sätt mot aktuell maktforskning.

Det finns territorier och arbetsuppgifter som ingen vill ha. Grupper och individer gör allt för att slippa utföra vissa saker.

grupper "lägger beslag på" dessa uppgifter. Ett exempel från dagens arbetsliv är när kuratorer, psykologer och vidareutbildade skötare slåss om angelägna uppgifter inom den nya psykiatrin.

Men det motsatta förekommer också. Det finns territorier och arbetsuppgifter som ingen vill ha. Grupper och individer gör allt för att slippa utföra vissa saker. Jag har valt att kalla detta för *Svarte Petter-effekten*. Liknelsen är hämtat från kortspelet för barn, där deltagarna hela tiden försöker undvika ett av korten, nämligen Svarte Petter.

Låt oss ta några exempel på denna Svarta Petter-effekt från socialtjänstens område. Kenneth Sundh har, utifrån Selanders begreppsapparat, intresserat sig för frågan varför så få socialarbetare "rest västerut" för att erövra territoriet att medverka i samhällsplaneringen. I och med den nya socialtjänstlagen från 1982 öppnades formellt ett delvis nytt territorium för socialarbetare: "socialtjänstens del i samhällsplaneringen". (5) Intresset har dock varit ljust bland socialarbetare att erövra detta.

Själv har jag följt fritidsledarnas och socialarbetarnas professionaliseringssträvanden i en kommun och då sett mycket klart att kampen står om att få *slippa utföra* vissa arbetsuppgifter. Ingen vill "ta hand om stökiga ungdomar". Fritidsledarna upplever sig utföra socialarbetarnas arbetsuppgifter, men är inte erkända som det och har ingen utbildning i socialt arbete. (6) Jerzy Sarnecki har undersökt konflikterna mellan socialförvaltning, fritidsförvaltning, polis, kulturförvaltning, skola, PBU och ungdomsvårdsskola vad gäller arbetet med "ungdomar med problem" och där framgår att olika yrkesgrupper och förvaltningar slåss dels för att få utföra (eller säga sig utföra) vissa arbetsuppgifter, men också för att få slippa. Till en del handlar det om definitionen av det egna yrkesrevjret. (7)

Inom äldreomsorgen slåss undersköterskor och vårdbiträden om att få utföra vissa uppgifter (gärna medicinskt inriktade), men för att få slippa andra

uppgifter (bad, torka avföring och urin). Vad händer med åldringen, kan man fråga sig? Innebär personals, och i detta fall Landstingets och Kommunens) revirstrider att hon eller han får ligga längre i sin smuts och därmed riskera att bli infekterad?

Vem tar hand om och möter psykiskt sjuka och alkoholister i en akutsituation? För att inte tala om HIV-smittade. Polis, akutsjukvården, hemtjänsten? Människorna med akut behov av hjälp, kan skjutsas från den ena instansen till den andra, ibland bokstavligen i bil, ibland som ett "ärende" per telefon.

De professionellt redan starka, stärkta bland annat av akademisk utbildning, brukar vinna såväl vildavästern kampen om erövring och Svarte-Petter-spelet om att få slippa. Paradoxer kan uppstå, så att grupper med en formell utbildning för en viss uppgift, ser till att de slipper utföra den. Den nya psykiatrins personal brukar kritiseras för att sällan vilja möta människor med akuta problem, vilket kan innebära "snusk" av olika slag.

Vad jag hittills velat peka på vad gäller makten mellan professionella och pensionärer, är att en professionalisering innebär risker för en *klientisering* av pensionärerna och att *de professionella revirstriderna blir någonting över huvudet på pensionärerna*. Dessa gamla människor får svårt att se vad som egentligen händer runt omkring dem och förstår många gånger inte alls enskilda tjänstemäns ageranden: distriktssköterskans, hemtjänstassistentens, vårdbiträdets eller arbetsterapeutens.

Men sambandet mellan professionalismen och makten är *än* mer komplicerat idag. Vi är nu mitt inne i en process med en parallell *avprofessionalisering*, samtidigt med den fortgående professionaliseringen. En satsning på *frivilliga krafter* inom samhällets alla sektorer. Ur pensionärsperspektiv är denna utveckling mycket intressant, inte minst maktmäsig. För de professionella grupperna öppnar sig nya territorier att slåss om eller försöka undvika. De professionella strategierna är ännu inte tydliga och klara. Inte heller pensionärernas och deras organisationers ställningstaganden.

Pensionärer som frivilliga krafter och en motmakt

Decentralisering av politisk makt är en internationell företeelse. Bakom detta ligger ekonomiska, politiska

och ideologiska strömningar. I Sverige har staten en längre tid utrett hur besluten skall komma närmare människorna och hur brukarinflytandet kan stärkas. Föreningslivets ökade engagemang och andra alternativ till offentliga sektorns växt har utretts.¹

Många försök pågår just nu med vidgat brukarinflytande etc. Jag har haft förmånen att följa sådana försök i Sundsvalls kommun, där pensionärer uppmuntras till och har tagit ett allt större ansvar för dagcentralsverksamheten. En pensionär, fd arbetsledare inom industrin och sedan länge folkrörelseaktiv är föreståndare vid en dagcentral och många andra pensionärer ingår i ett organiserat nätverk för andra arbetsuppgifter.

Kritiska röster hörs kring denna utveckling. Det påstås att utvecklingen med vidgat brukaransvar endast är en följd av kommunernas och statens ekonomiska kris. Man vill ha gratis arbetskraft. Som jag ser det är orsakerna mycket mer komplicerade än så. Politiska strävanden och ideologiska skäl finns hela tiden med i bilden. Att engagera folkrörelseaktiva är en motvikt mot privatiseringen. Dessutom finns en marknadsmässig strävan *bort från professionalismen som maktmedel*. Pensionärerna skall stärka sin ställning gentemot de professionella grupperna, kunna formulera sina krav som avnämare och själva utföra vissa arbetsuppgifter med de kunskaper man förvärvat på annat sätt än genom formell utbildning.

Ett vidgat brukaransvar är ett sätt att komma ur *professionaliseringsfällan*. (8) Fällan märks i ett helhetsperspektiv, då alla professionaliseringstendenser och -strävanden ses tillsammans. Den avprofessionaliseringstendens vi nu är mitt uppe i är en slags reaktion eller antites till professionaliseringen. På samhällsnivå innebär avprofessionaliseringen att vissa ar-

.....
Pensionärerna skall stärka sin ställning gentemot de professionella grupperna, kunna formulera sina krav som avnämare och själva utföra vissa arbetsuppgifter med de kunskaper man förvärvat på annat sätt än genom formell utbildning.
.....

betsuppgifter förs ut ur arbetsmarknaden och åter blir oavlönad eller ersatt på annat sätt än med lön. Specialiseringen bromsas upp. Kraven på specialistutbildning sänks och ersätts med krav på allmän kompetens.

På yrkesnivå finner vi exempel på hur ett visst yrkesområde eller territorium befolkas av såväl professionellt formellt utbildade, som "glada amatörer", som besitter en annan typ av kompetens. Teater är ett exempel, organiserad fritidsverksamhet ett annat. Nyare exempel finner vi inom äldreomsorg, missbruksvård och öppen psykiatrisk verksamhet. PRO, Verdandi och RSMH är aktiva organisationer i detta sammanhang.

Avprofessionaliseringar är sociologiskt intressant. De tidigare relativt enkelspåriga tendenserna till professionalisering förbyts mot en mycket komplex och dialektisk process. Vad blir syntesen, frågar man sig? Motsättningarna är uppenbara i systemet och ännu skönjer vi bara konflikterna mellan olika grupper och individer. För en maktforskare är den uppkomna situationen en utmaning, med stora krav på uppmärksamhet för vad som händer.

Vem kommer att vilja ha *den kommunale animatörens territorium* — att vara avlönad av kommunen och ha uppgiften att engagera andra frivilliga krafter? Kommer det att bli en specialistfunktion eller en arbetsuppgift som läggs på redan professionella avlönade grupper? Blir de icke-professionella grupperna nya revirbyggare, med egna gränser och kriterier för privilegier? Hur påverkas den vanlige pensionären eller klienten? Vad händer för henne/honom, när PRO-ordförande blir föreståndare för en dagcentral? Blir det någon marktmässig skillnad? Innebär utvecklingen att PRO mister sin roll som "kamporganisation" och blir mer en del av den kommunala apparaten?

¹ Gustafsson, G, Decentralisering av politisk makt, Carlssons förlag, 1987. Här finns referenser till statliga betänkanden mm. Två skrifter jag själv funnit mycket intressanta i sammanhanget är: Frivilligorganisationer — alternativ till den offentliga sektorn, Rapport till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, DsFi 1985:6 och Lars-Inge Ström, Föreningarna tar över. En studie av föreningsverksamhet som alternativ till kommunal verksamhet, 1983 års demokratiberedning, DsC 1985:10. Se även betänkandet från 1986 års folkrörelseutredning, SOU 1987:33, "Ju mer vi är tillsammans".

Makten över och bland pensionärerna — några slutsatser

Då Mats Beronius på 1980-talet skriver en sociologisk avhandling om makt och arbetsorganisation, väljer han tre belysande exempel på den disciplinära maktens tekniker. Det handlar om tid och rum, inneslutning/uteslutning och om profession och vetande, alltså om relativt opersonliga faktorer. Det är inte kungar eller furstar som styr i kraft av sina positioner, utan mer "smygande" tekniker. (9) Det är intressant att Beronius tar upp profession och vetande och trycker på att professionaliseringen innebär en "gallring av de talande subjekten" och att andra döms till tystnad. De tysta definieras och definierar sig som tillhörande skaran av tysta objekt.

För visst ligger det en makt i professionalismen! Cato Wadel om *klientisering* som myntets baksida. En kompetensförklaring av några innebär automatiskt en inkompetensförklaring av andra. Expertrollen kan lätt leda till en generell inkompetensförklaring av både klienter, allmänhet och politiker. Klientisering- eller klientifieringar är förbunden med professionaliseringen. (10)

Atke Måseide, norsk forskare inom socialt arbete, beskriver den professionella rollen som immunisering mot kritik och att professionaliseringen inom socialt arbete har en tendens att ske *oberoende av vad som är bra för klienterna*. (11)

Ett steg längre går Wolfgang Schmidbauer, tysk psykoanalytiker, då han beskriver och vill sätta stopp för experternas "kolonialism" inom olika hjälparyken. De professionella hjälparna har *hjälpandet som drog* och de som kommer för att bli hjälpta blir helt insnärjda i hjälparnas garn. Schmidbauers beskrivningar gäller inte äldreomsorg i så stor utsträckning — ännu — men utgör en skrämmande läsning om intresset är fokuserat mot makt-motmakts spel i ett högst professionaliserat samhälle och med många hjälparyken (12).

I den dagliga verksamheten inom kommunal äldreomsorg sker ständiga maktkamper. Längst ut i organisationens periferi befinner sig vårdbiträdesgrupper, hemtjänstassistenter och pensionärer. På dagcentralerna finns ytterligare yrkesgrupper inom kökspersonal, terapiverksamhet etc. De professionella grupperna, eller yrkesgrupperna som håller på att skaffa sig en

mer professionell status, håller inte med om att pensionärerna är maktlösa och det är de inte heller. Förutom de mer organiserade formerna av pensionärsinflytande, som tidigare beskrivits i termer av brukansvar så förekommer en ständig maktkamp mellan pensionärer och personal och inom dess respektive grupper. Beroende på styrkeförhållandena, som kan ändras relativt snabbt, får äldreomsorgen olika utformning i varje enskilt fall.

Jag skall sluta med att formulera om rubriken till ett påstående, för att sedan dissekera och kritiskt granska påståendet. Överensstämmer påståendet med verkliga förhållanden (13):

"De professionella har makt över pensionärerna!"

1. Makt är ingenting någon *har* som en ägodel eller egenskap. Makt utövas i varje social relation och handlar om begränsning och utökning av människors autonomi. Genom maktrelationerna konserveras eller förändras social ojämlikhet.
2. Föreståndaren på en dagcentral eller hemhjälpssistenten kan ha ett stort inflytande över verksamheten och över enskilda pensionärs liv. Pensionären klientifieras eller klientifierar sig kanske inför föreståndaren och assistenten. *Det ojämna maktförhållandet kan dock vila på annat än professionalismen*.
3. Maktförhållandena ser olika ut inom *olika verksamheter*. Det är en stor skillnad mellan den öppna dagcentralverksamheten och den mer slutna hemtjänstvärlden. Den relativt sjuke pensionären möter inom hemtjänsten ensam en hemtjänstassistent eller ett vårdbiträde i kampen om resurser. Dagcentralverksamheten är mer kollektiv till sin karaktär och föreståndaren är mer ensam i sin professionella roll, måhända med en konserverande tradition med maktfullkomlighet från ålderdomshemstiden. Även inom olika delar av dagcentralverksamheten märks stora skillnader i karaktären på maktens kraftfält. I studien av maktförhållandena på dagcentralerna i Sundsvall fann jag den största koncentrationen av makt, bottnande i professionalism på matserveringen. *En person, en kostkonsulent, hade under många år så gott som enväldigt kunnat bestämma tusentals pensionärs matsedel dag för dag*.
4. *Revirstrider* mellan olika grupper professionella

påverkar äldreomsorgens konkreta utformning, utan att pensionären ens ser och förstår vad som händer. Olika yrkesgrupper har också olika stark ställning. Läkare och distriktssköterskor har en starkare professionell ställning än hemtjänstassistenter och dagcentralsföreståndare. Pensionären kan också i olika grad erkänna de skilda yrkesgrupperna och "lyda" deras råd och anvisningar.

5. *Pensionärerna är långt ifrån en enhetlig grupp.* Vid analysen av maktförhållanden är detta av störst vikt att fördjupa sig i. Pensionärer med vana från tidigare yrkesverksamhet och liv att hålla sig framme och hävda sina intressen, har ett stort försprång före andra mer kuvade pensionärer i kampen om resurser. Den professionelle hemtjänstassistenten är dagligen involverad i tydliga makt-kamper med påstridiga pensionärer. De underdåniga och tysta pensionärerna märks ej på samma sätt. Men även de är involverade i en tyst makt-kamp utifrån en underordnad position. Dessa blir mycket beroende av det enskilda vårdbiträdet och vårdbiträdesgruppens inställning. Dessa pensionärer har klientifieras av andra orsaker än de som har att göra med hemtjänstpersonalens starka professionella ställning. Denna ställning är nämligen inte särskilt stark. De har klientifierat sig eller klientifierats långt tidigare i livet.

Differentieringen inom pensionärgruppen märks också tydligt i avprofessionaliseringens tidevarv. Det sker en *polarisering* inom gruppen pensionärer, inte minst maktmässigt, där några flyttar fram sina positioner i kraft av sitt "arbetarrörelsekapital" etc, medan andra tyst ser på eller halkar med. I dagcentralsverksamheten kommer denna polariseringstendens att bli tydligare. Men utvecklingen är på intet sätt låst till att bli som hittills.

Professionaliseringen inom kommunal äldreomsorg har inte kommit särskilt långt, varken på samhälls-, grupp- eller individnivå, i jämförelse med andra sociala yrkesområden. Men territoriet äldreomsorg växer, antalet avlönade yrkesutövare blir fler och utbildningsverksamheten fortgår.

Jag har genom denna artikel försökt tydliggöra det kraftfält av maktrelationer som finns kring äldre människor idag. Professionalismen, professionaliseringssträvandena och de yrkesmässiga revirstriderna

innebär förändringar i dessa maktens kraftfält. Artikeln är främst skriven för alla dem som befinner sig mitt i komplexet av en samtidigt pågående professionalisering och en påbörjad avprofessionalisering, där professionella grupper möter "frivilliga" pensionärer.

Förhoppningsvis har min text belyst sambandet mellan profession och makt i det dagliga vård- och servicearbetet inom äldreomsorgen och andra delar av det sociala arbetets fält. Framtiden visar på såväl konserverande som förnyade maktförhållanden mellan olika professionella grupper och gentemot de icke-professionella. Maktutredare och professionsforskare har fått en utmanande uppgift att undersöka vad som händer och kommer att hända i fortsättningen inom detta spänningsladdade men till synes lugna fält.

REFERENSER

1. *Russell B:* Power, Allen & Unwin, London 1928.
2. *Selander S:* Strukture and strategy, paper presenterat vid SCASSS konferens, Uppsala 6–8 mars 1987 (stencil).
3. *Lundqvist K-I:* När jag gick ut att vandra, mötte jag ... yrken och titlar i Sundsvall 1888 och 1897, Sundsvalls museum, 1987.
4. *Yrke och framtid.* Om yrken, utbildning och yrkesval 1988–1989, AMS och Allmänna förlaget, 1987.
5. *Sundh K:* Socialarbetaryrket i omvandling, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet, 1987 (stencil).
6. *Eriksson I:* Fritidsledarens nya roll, Uppväxtvillkor, 1/87.
7. *Sarnecki J:* Byråkratins innersta väsen, Carlssons förlag, 1985.
8. *Broady D:* Professionaliseringsfällan, Vuxenutbildning, Arbetsdelning, Yrkeskunnande, Carlssons förlag, 1986.
9. *Berónius M:* Den disciplinära maktens organisering. Om makt och arbetsorganisation, Arkivs avhandlingsserie, 1986.
10. *Wadel C:* Det skjutte arbeid, Universitetsforlaget, 1984, kap 9.
11. *Måseide A:* Profesjonalisering – negativt for klientar? Nordisk socialt Arbeid, 4/87.
12. *Schmidbauer W:* Professionella hjälpare, Alfabet, 1987.
13. *Eriksson I:* Brukaransvar på dagcentraler. En fråga om makt, Social fältstation, rapport nr 13, Högskolan i Sundsvall/Härnösand, 1987. Rapporten finns även upptryckt i den statliga maktutredningens rapportserie, Rapport 21, 1988.